

A Deutsch család hatvani kastélyának sorsa a világháború után ⁽¹⁾

„A kiküldetési rendelethez dr. Cser János min. tanácsos vezetésével eljáró bizottságban a hatvani Deutsch-kastélyt megvizsgáltam abból a szempontból, hogy hadirokkant otthon részére alkalmas-e. Hatvan 17 000 lakosú megyei város, Budapesttől autóval 1 óra alatt érhető el. Jelenleg 6 vonatpár közlekedik Budapest és Hatvan között. Több szempontból kívánatos, hogy a hadirokkantotthonok vidéken, kisebb városokban, Budapestet jól megközelíthető helyen helyeztessenek el, ezért Hatvan megyei város különösen alkalmas arra, hogy ott hadirokkantotthon létesüljön.”

Bevezetés

1945. március 15-én jelent meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról. A földművelésügyi miniszternek a végrehajtással kapcsolatos későbbi rendeletei részletesen meghatározták - többek között - a "megváltott" ingatlanok telekkönyvezésének módját (5.600/1945. FM r. 62-67. §), a házhelyek és a közérdekű telkek juttatását (2.400/1945. FM r.) Ez utóbbi rendelet 12. §-a következőket mondta ki: "Az elkobzás vagy megváltás alá kerülő lakóházat, kertet, ill. parkot a földművelésügyi miniszter kijelölheti valamely országos érdekű szociális, művészeti, tudományos vagy irodalmi célra". A jogszabály a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, továbbá a Népjelölti Minisztérium hatáskörébe utalta a kastélyok többségét, de különböző társadalmi szervezeteknek is juttatott.

Igy került pl. a tatai Esterházy-kastély a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, az Országos Sporthivatal olimpiai edzőtáborra céljára. A kastély egyik részében a Nemzeti Színház rendezhette szabadtéri előadásait. A főtí Károlyi-kastélyt a Pestvármegyei Evangélikus Egyházmegye általa fenntartott beteg gyermekek otthona részére utalták ki. A Hatvani-Deutsch család hatvani kastélya a Népjelölti Minisztériumhoz került kórház céljára.

A család vagyonát Deutsch Ignác (1803-1873) terménykereskedés alapozta meg. Két fia, József (1824-1903) és Bernát (1826-1893) tovább folytatták munkáját; számos hazai iparvállalat létesítésében vettek részt. A kereskedelem és ipar terén szerzett érdemeik elismeréseként 1879-ben - hatvani előnévvel - magyar nemességet kaptak. Bernát 1880-ban az Osztrák-Magyar Bank budapesti főintézetének igazgatósági tagja lett.

József fia, Sándor (1852-1913) és Bernát fia, József (1858-1913) közreműködése mellett a *Deutsch Ignác és Fia* cég, amely 1880-ig főleg terménykereskedéssel és kiterjedt birtokaival foglalkozott, elsősorúan kereskedelmi cég lett. Az ő közreműködésükkel létesültek a nagysurányi, hatvani és garamvölgyi cukorgyárak, a losonci és hatvani gőzmalmok, a temesvári serfőző gyártelep. Sándor pénzügyi téren is elismert szakemberré vált, tagja volt a kereskedelmi és iparkamarának, továbbá igazgatósági tagja a pesti hazai takarékpénztárnak.

Sándor és József (valamint József két testvére) 1897-ben engedélyt kapott a Hatvani-Deutsch kettős családi név viselésére, majd 1908-ban elnyerték a bárói rangot is. Utódaik közül Károly, Ferenc és Lajos (1880-1961) 1917-ben a Deutsch név elhagyásával nevüket Hatvani-ra változtatták. Sándor és József tagja lett a főrendi háznak is.

A "cukorkirály"-nak is nevezett br. Hatvani család ma is egyike az ország legnagyobb zsidó családjainak - állapította meg joggal Kempelen Béla, *A magyar zsidó családok* című 1937-ben megjelent könyvében.

Az 1930-as évek végén, a '40-es évek elején már számos részvénytársaság tartozott a több ágra szakadt kiterjedt család érdekeltségébe. A Deutsch Ignác és Fia cég hozta létre a Hatvani Növénynevelő, a Hatvani Cukorgyár Részvénytársaságot, és egyik alapítója volt az Alföldi Cukorgyár Részvénytársaságnak. Az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején mindhárom részvénytársaság igazgatótanácsának tagjai között megtalálhatjuk br. Hatvani Endrét, Bernát egyik unokáját és dr. Hirsch Albertet, József egyik unokájának a férjét.

A család - a gyárak létesítése mellett - földjeit is gyarapította, a 20. század elején már több min 8000 holdnyi földbirtok volt a tulajdonukban. A hatvani cukorgyárnak 2343 hold saját birtoka volt, báró Hatvani Ferencnek és testvéreinek, Irénnek (dr. Hirsch Albertné) 2278. A család másik ágához tartozó Józsefnek és Sándornak mintegy 3800 holdja volt.

Az utódok közül már nem mindenki kapcsolódott az üzleti élethez. Br. Hatvani Lili, Bernát egyik unokája írónő volt, József egyik unokája, br. Hatvani Lajos pedig író, irodalomtörténész, Ady és Petőfi egyik életrajzírója.

Hatvani Lajos regényírói pályájában - Zsiga a családban, Zsiga az életben, Zsigmond a kastélyban - egy zsidó család több nemzedékének történetét keresztül szemlélve mutatja be a "honi ipar megteremtőinek" vagyonsodását, társadalmi felemelkedését. Hőse, Bondy Zsigmond családja százéves történetének elbeszélése során megismerhetjük Simont, aki a 19. század elején először pénzkölcsönzéssel foglalkozott, majd gyapjú-, gabona- és pénzüzletet teremtett. Fia Hermann, a kereskedés kiszélesítése mellett már földbirtokokat vásárolt. A harmadik generációt képviselő Bondy Zsigmond, "aki annyi évtizeden át parancsolt az ország gabonájának és lisztjének", "a Terményhitelbank leghatalmasabb igazgatója", majd házasság révén övé lett a kastély is. Ha a regénybeli Bondy Zsigmond 1945-ben élt volna, - a fent idézett jogszabály értelmében - kastélya államosítását ő sem kerülhette volna el.

A Népjelölti Minisztérium anyagában lévő, 1946-1948 között keletkezett iratok alapján következtethetünk a kastély és a park hajdani szépségére, majd a háborús pusztításokra, megismerhetjük az újjáépítés nehézségeit, és a kastély jövőjével kapcsolatos minisztériumi elképzeléseket. (Az egyes szövegrészek - főleges iktatószámok, iktatószámok - elhagyását [...] jelöltük.)

Források

dr. Újváry Sándor járási és városi tisztiorvos jelentése a Népjelölti Miniszterhez

Hatvan, 1946. április 8.

[...] tisztelettel jelentem a következőket:

A hatvani Deutsch-féle kastélyt 1944. évben történt német megszállás alkalmával a németek vették teljes egészében használatba. A felszabadulás után pedig az oroszok szállták meg, és azóta is birtokukban tartják, ahova belépni magyar polgári egyének nem szabad, a belépésre engedélyt illetékes parancsnokságtól nem kaptam, és így a kastély belső állapotáról tájékozódni nincsen módomban.

A leküldött tájékoztató szerint a kívánt telekkönyvi szemlélet, a kastély vázrajzát el kell készíttetni, mely célból műszaki tisztviselőt kell igénybe venni.

E végett a város polgármesterét megkerestem s felkértem, hogy ezeket a mérnöki hivatal útján sürgősen készíttesse el, felterjesztés végett.

Miután a kívánt rajzok elkészítése hosszabb időt vesz igénybe, tisztelettel kérem az április 15-iki határidőt egy hónappal meghosszabbítani.

Magyar Földművelésügyi Miniszter 187.549/1946. VIII. 1. sz. határozata:

A Hatvan megyei városban lévő br. Hatvani-Deutsch-féle kastély felhasználásáról

A Heves vármegyei Hatvan megyei városban lévő az 1945:VI. törvénycikkkel törvényerőre emelt 600/1945. ME. sz. rendelet végrehajtása során megváltott br. Hatvani-Deutsch-féle a kastélyt és melléképületeit, valamint a hozzátartozó mintegy 34 kh. kiterjedésű parkot a 2400/1945. FM. sz. rendelet 12. §-a alapján a Hevesvármegyei Földbirtokrendező Tanács által később megállapítandó kiterjedésben és telekkönyvi megjelöléssel kórház céljára a népjelölti minisztérium részére kijelölöm akként, hogy a szóban lévő ingatlan tulajdonjoga az 5.600/1945. FM. sz. rendelet 62-67. §-ában foglalt rendelkezések szerint a magyar államkincstár javára kebeleztessek be, az ingatlanok az említett célra való felhasználásáról pedig a népjelölti miniszter úr intézkedik.

A juttatott ingatlanokért a később megállapítandó összegben és fizetési feltételek mellett a Földbirtokrendező Alap részére fizetendő megváltási ár a népjóléti miniszteri tárcát terheli. A népjóléti miniszter úr által erre kijelölt szerv a jelen határozatom kézbesítését követő 15 napon belül a Hatvan város földigénylő bizottságával együtt eljárva, ingó és ingatlan leltár felvétele mellett köteles az ingatlant birtokba venni és az ingatlan alkotórészeinek további megszerzéséről a jó gazda gondosságával gondoskodni.

Abban az esetben:

ha a juttatott az ingatlant nem az említett kórház céljára használja fel, vagy

ha az ingatlant a jelen határozatom kézbesítését követő 1 éven belül nem használja fel, vagy legalább a felhasználásra irányuló előkészületeket nem teszi meg és a szükséges tőkebefektetéseket nem végzi el, továbbá

ha a kezelése alatt az épületek állaga gondatlansága folytán leromlik és végül

ha a juttatott maga, vagy ennek engedélyével, illetőleg engedélye nélkül, de a köteles őrizet elhanyagolása miatt más a park fát kiirtja,

az ingatlan birtokából a juttatott kimozdítása az időközben végzett javítási, átalakítási, vagy egyéb munkálatok költségeinek megtérítése nélkül elrendelhető. Ebben az esetben az esetleg okozott kár a kimozdított által a Földbirtokrendező Alap részére megtérítendő.

Felhívom a t. Tanácsot, a Hevesvármegyei Földbirtokrendező Tanácsot és Hatvan város földigénylő bizottságát, hogy az általam a fenti célra kijelölt kastélyra, valamint a hozzátartozó melléképületekre és parkra vonatkozóan a felhasználás tekintetében a rendelkezést mellőzze.

Felhívom továbbá a t. Tanácsot, hogy az illetékes megyei Földbirtokrendező Tanácsnál és Községi Földigénylő Bizottságnál a jelen határozatom végrehajtását és pontos betartását ellenőriztesse.

E határozatomat tudomásulvétel végett a népjóléti és a belügyminiszter úrral, továbbá Hatvan megyei város polgármesterével, valamint a hatvani gazdaképző iskolával, tudomásulvétel és végrehajtás végett pedig az illetékes megyei földbirtokrendező tanáccsal és községi földigénylő bizottsággal egyidejűleg közöltem.

Budapest, 1946. október hó 11.

Dobi István s. k.
földművelésügyi miniszter

Hatvani Deutsch-kastély igénybevétele hadirokkant otthon részére Dr. Raksányi Árpád orvos előadó véleménye: Bp., 1947. április 17.

A kiküldetési rendeletről dr. Cser János min. tanácsos vezetésével eljáró bizottságban a hatvani Deutsch-kastélyt megvizsgáltam abból a szempontból, hogy hadirokkant otthon részére alkalmas-e.

Hatvan 17 000 lakosú megyei város, Budapesttől autóval 1 óra alatt érhető el. Jelenleg 6 vonatpár közlekedik Budapest és Hatvan között. Több szempontból kívánatos, hogy a hadirokkantotthonok vidéken, kisebb városokban, Budapestet jól megközelíthető helyen helyeztessenek el, ezért Hatvan megyei város különösen alkalmas arra, hogy ott hadirokkantotthon létesüljön.

A hatvani Deutsch-örökösök tulajdonában volt kastély a város közepén van. A kastély főhomlokzata délkelet felé néz. A kastély előtt vonuló mackadam-út és a kastély között 15 méter mélységben előpark van. Két szép vasrácsos kapu vezet az előparkba.

Az épület 1 emeletes. A homlokzat közepén tágas kapuba jutni, amelynek keleti oldalába nyílik a tágas lépcsőház. Az emeleti előcsarnokból nyílik a középen lévő hatalmas, magas mennyezetű, erkélyes díszterem, jobbra-balra a belső udvar felé eső folyosó. Az emeleten 12, a padlástérben 1, a földszinten 19, összesen 32 világos, levegős szobába 150 hadirokkantot könnyen el lehetne helyezni. A szobákban kívül számos mellékhelyiség, többek között 7 W.C. és 8 fürdőhelyiség, ezek felszerelése azonban nagyrészt tönkrement. Hiányoznak az ajtók, az ablaküveg-keretek, a tapéták, a művészi cserépkályhák, a parkett-padlóburkolat kisebb része, továbbá a házi vízvezeték és a 150 voltos villanyvezeték.

Az épület földszintjének keleti részében jelenleg kb. 25 orosz tartózkodik, a nyugati szárnyat pedig a Hatvani-Deutsch örökösök közül dr. Nagy Endre vadászati felügyelő kezdte magának rendbe hozni.

A keleti szárny északi végében volt a nagy konyha, amelynek tűzhelyei nagyrészt tönkrementek. Az egész épület alá van pincézve. Az épület két szárnyától hátrafelé keletre van a gazdasági udvar, istálló kb. 12 számos állatra és 1 cselédlakás, amelyben dr. Nagy Endre cselédje lakik, a nyugati udvarban pedig 8 szobás személyzeti lakás van. A két szélső udvar között a középső udvaron nagy szökőkút épült. Az udvartól hátrafelé, északra a szabályos négyzet alakú, 3-4 hold nagyságú kertbe jutunk, ebből további lépcső vezet le a parkba, az 50 méter széles és 100 méter hosszú fasorba, amely irányította a kilátást a tágas, mind természetesebb park és tájkert, majd a messzeségbe olvadó szép táj felé.

A birtokhoz tartozó kb. 30 holdas park jobb (délkeleti) sarkában víztorony, tőle 50 méterre 4 méter boltozott tetejű, kövezett falú kútakna van, melyben a fenéke 60 méterre lefűrt mélyfűrésű kút majdnem földszint magasságig jó ivóvízzel tölti meg az aknát. A kútból 150 voltos elektromotoros dugattyú nyomja fel a vizet a víztoronyba, a dugattyú azonban elveszett. A hatalmas, üveg nélküli pálmaház mellett még megvan a benzinmotoros tartalék dugattyú, amely azonban szintén hiányos, nem üzemképes. A földben egy méter mélyen gazdag csőhálózat vitte mindenhol a vizet a magas víztartályból. A csőhálózat nagyrészt valószínűleg elavult, kicserélésre szorul.

A kút és pálmaház közelében 8-25 méter beton úszómedencét régen 5 óra alatt fel lehetett tölteni friss vízzel. Ez a szabad fürdő nagyon alkalmas lenne arra, hogy nyáron át a hadirokkantak mozgékonyságának és egészségének feljavítását szolgálja.

A parkból az utóbbi években sok fát elloptak, a fákat meglehetősen kiirtották, pedig azelőtt a park fái ellátták a kastélyt is, meg a park baloldalán létesített hatalmas virágkertet 14 melegházát is. A melegházakhoz azonban még 20 vagon kocszót is hoztak évente. A melegházak üvegeit elhordták. A melegházak körül még vagy 100 melegágy is volt, amelynek nagy részét már használatba vette a város, amely körülbelül 3 holdas nagy virágkertet üzembeállított. Ez a virágkertet országos híru volt. Főleg szegfűt, asparagust, de sok mindenféle más virágot is termeltek és szállítottak vonaton, autón, kocsikon a virágkereskedőknek.

Munkaképes hadirokkantak részére nem is lehet szórakoztatóbb és hasznosabb munkát találni a kereskedelmi kertészetnél. Az itteni kertészet maradhatna célszerűen a város kezelésében úgy, hogy a hadirokkantakat is foglalkoztatná. A kertészetben azelőtt 1 főkertész, 3 kertész, 2 bojtár és naponta 50 munkás dolgozott, tehát célszerű a szervezés mellett kitűnően felhasználható lenne a hadirokkantak foglalkoztatására, a hadirokkantotthon önellátásának megközelítésére, sőt annak megvalósítására is, hogy Hatvanban hadirokkant-átképző kertészeti tanfolyamokat lehessen tartani. A foglalkoztató és önellátó hadirokkant-gondozás vezethetné vissza a még hadirokkant-otthoni gondozottakat az önellátó életbe.

A kereskedelmi kertészet a láda és cserépkészítéstől a könyvelésig vagy kivitel-irányításig oly sok más irányú képesség kialakításra is alkalmas, hogy az itt tanultak nagyon sokféle megélhetési lehetőséget tárnának fel a közreműködő hadirokkantak előtt. A hadirokkantakat nem a főváros felé, nem a kegyállások, hanem hasznos termelő foglalkozások, főleg a föld élelmes megművelése és a termelvények értékesítésének elsajátítása felé kell irányítani, erre a kereskedelmi kertészet a legalkalmasabb munkaág. Ez a Hatvani-Deutsch-kastély adottságainál fogva szinte eszményi módon alkalmas olyan hadirokkantotthon részére, ahol a hadirokkantotthon átmeneti hadirokkantotthona és átképző tanfolyama egységes vezetés alatt működhetne. Ez a vidéki hadirokkantotthon-típus felel meg annak az elvnek, hogy a hadirokkantak mozgékonyságát, munkaképességét, önbizalmát, életrevalóságát, jó anyagi helyzetét, önállóságát megteremtse. Alkalmas volna kórházból kikerültek üdültetésére, utókezelésére, de alkalmas lehet a hadirokkantak lelkiességének legjobb irányba való alakítására helyes vezetés mellett a testi-lelki állapot, ösztön, érzélem, értelem, érzés, hangulat, gondolkodás, ítélet, akarat tökéletesítésére, a lélek nyilvánulásainak a mozgás, a munka és akaratközlés irányítására.

Ez a kastély és környezete hadigondozás céljára annyira alkalmas, hogy ha valamely sajnálatos okból mégsem volna felhasználható, akkor másat kellene keresni.

A népjóléti tárca rendelkezésére bocsátott kastélyok közül azonban nincs több olyan, amely a város közepén volna, elegendő nagy ahhoz, hogy gazdaságosan fenntartható legyen és amely ilyen nagyvonalú kereskedelmi kertészettel volna kapcsolatos. Hadigondozási célra tehát ez a kastély a legmegfelelőbb.

A Hatvani-kastély más célra, mint hadigondozás, illetve hadirokkantotthon céljára kevésbé volna megfelelő. Kórháznak túl költséges átalakítást igényelne.

Gyermekvédelmi célokra való igénybevétele esetén nem lehetne felhasználni a munkalehetőségeket, kisebb szervezetek részére túl nagy, magános részére túl fényűző. Hogy újra magánérdek szolgálatába állíttassák ez az épület és környéke, nem egyeztethető össze azzal, hogy a fényűző egyéni jómodról lemondjunk azért, hogy ennek árán tömegek nyomorán enyhítsünk.

A helyszíni szemle alkalmával kétségtelenül megállapítottuk, hogy a kastély hadirokkantotthon céljára kiválóan alkalmas. A rendbe hozásra azonban - a műszaki véleményem szerint - 500 000 forint kell. Valószínű, hogy a személyes vezetés és megfelelő munkapolitika mellett a fenntartás személyenként csak 1/3 annyiba kerülne, mint a budapesti hadirokkantotthonban. Személyenként és naponként 10.- forintnak számításba vétele mellett 150 hadirokkant gondozása itt egy évre 547 000.- forintba kerül.

A teendő tehát az volna, hogy a hadirokkantotthon céljára való birtokba vétel jogi vonatkozásainak elintézése után, helyreállítási munkálatokra a költségfedezet rendelkezésre álljon és a műszaki munka minél előbb megkezdődjék. E mellett gondoskodni kell arról, hogy az 547 000.- forint évi fenntartási költség a költségvetésbe beállítassék.

Addig is, amíg a megfelelő költségfedezetek nem állnak rendelkezésre, meg kellene állapodni a várossal, hogy az odaült hadirokkantokat a kertészetben alkalmazza. Arra alkalmas, munkabíró hadirokkantak már a helyreállítási munka előtt is odaültethetők lennének, hogy ott az építkezésnél és kertészetnél munkához jussanak.

[...]

dr. Cser János miniszteri tanácsos jelentése a hatvani kastély birtokbavételéről Bp., 1947. április 18.

Folyó évi április hó 16-án kelt [...] intézkedése alapján f. évi április hó 17-én dr. Raksányi Árpád tiszti főorvossal és Sándor Ferenc miniszteri műszaki előadóval gépkocsin Hatvanba utaztunk, hogy a földművelésügyi minisztérium tárcaközi bizottságának 187.549/1946-VIII.1.F.M. számú határozatával a népjóléti minisztériumnak juttatott volt Hatvani-örökösök kastélyát bizottságilag birtokba vegyük, illetve hadirokkantotthon létesítése céljából való alkalmasságát megállapítsuk. Az indulás ideje volt 7h, érkezés Hatvanba 8.30h, visszaindulás 17h érkezés 18.30h. Az utazással eltöltött idő [...] fél nap. [...]

A polgármesteri hivatalban a város részéről jelen voltak Tóth János polgármester, Nagy Sándor főjegyző, dr. Szentkláray Béla tisztiorvos és Harmath László városi mérnök. 9 órakor megkezdtük az ingatlan megszemlélését és az egész kastélyt, valamint a hozzátartozó parkot és kertészetet végigjártuk. Utána a bizottság a birtokbavételről, továbbá a kastély állapotáról, jelenlegi használatáról és hasznosításáról jegyzőkönyvet vett fel, amelynek egy példányát e jelentéshez csatolom.

A mellékelt jegyzőkönyvben nem tértünk ki rá, ezért ehelyett kívánom megemlíteni:

A kastély hazánk egyik legszebb műemléke volt. A nagy pusztítások ellenére is mind épület a helyrehozatal után értékes műemlékként marad fenn. Éppen ezért meggondolandónak tartom - bár hadirokkantotthon létesítésére kiválóan alkalmas - hogy valóban létesítsünk-e benne otthont. A kastély építészeti értékeinek (több helyütt stuccózott mennyezet, értékes barokk cserép és fayance kályhák, díszes parkett, díszített ajtók stb.) épségben tartása az átlagosnál esetleg lényegesen nagyobb fenntartási, illetőleg karbantartási költséget igényel. Tisztántartásuk is nagyobb gondot és költséget kíván meg.

A Hatvani-örökösök - mint az az előiratokból kiténik - a kastély igénybevételével szemben előterjesztéssel éltek. Indokul azt hozták fel, hogy a hatvani "nagykastély" nem alkatrésze a gombosi birtoknak, nem is tartozéka annak. Ezt az előterjesztést f. évi március hó 12-én küldték meg a megyei Földhivatalnak és jelzik benne, hogy az ügyben kérelemmel fordultak az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. Arra is rámutat a család megbízottja (dr. Wilhelm Károly ügyvéd), hogy a kastélynak a népjóléti minisztérium részére való juttatásáról a volt tulajdonosok egyike sem kapott értesítést, ezért nem is élhetett jogorvoslattal az általa sérelmesnek tartott határozattal szemben. Tekintetbe véve azt is, hogy az emigrációból hazatért és rehabilitált Hatvani Lajos egyetemi tanár szintén az örökösök között van, könnyen feltehető, hogy az örökösök visszaszerzési törekvése sikerrel jár s akkor a kastély nem marad a Népjóléti Minisztérium birtokában. Ez azért jelentős, mert addig, amíg ez bizonyossá nem válik, kockázatos mindennemű befektetés, illetőleg javítás vállalása, avagy terhes kötelezettségek vállalása, mert nem valószínű, hogy ezek a követeléseket a népjóléti minisztérium az esetleges visszajuttatás után érvényesíteni tudja.

A kastéllyal szorosan összefüggő virágkertészet Magyarország egyik legnagyobb és legeredményesebben működő virágkertészete volt. A kastéllyal való együttes megszerzése azért lenne kívánatos, mert akkor - a tompai elképzeléshez hasonlóan - a rokkantotthon mellett átmenetileg néhány esztendőn keresztül rokkantátlépképző tanfolyamokat is lehetne szervezni. Köztudomású, hogy a virágkertészet - jó vezetés esetén - biztos megélhetést nyújtó foglalkozás. A juttatott kertészetet Hatvan megyei város zsvívesen bérbe venné és városi üzem formájában hasznosítaná is. Egyúttal lehetőséget nyújtana arra is, hogy a tanfolyam résztvevői gyakorlati oktatásban is részesüljenek.

A jegyzőkönyvben említett dr. Nagy Ferenc az egyik nő-örökös ura, az egyik volt orosz katonai városparancsnok engedélyével költözött be a kastélyba. Ennek az engedélynek a jogosultságát vitatni lehet. Tekintettel azonban arra, hogy dr. Nagy Ferenc jelentős áldozatot hozva, lényegbevágó javításokat végeztetett az épületen, továbbá abban a meggyőződésben él, hogy a kastélyt, vagy legalább annak egy részét visszaadják a volt örökösöknek, a bent maradás ellen jelenleg nem ajánlatos intézkedni, másrészt azonban ott tartózkodása hátránnyal jár, mert folyamatosan terjeszkedik és a kastély, valamint a kertészet vagyontárgyait önhatalmúlag kezeli, ill. azokból sok mindent elhordat.

A kastély rendbe hozásához a szakértők véleménye szerint 400 000-500 000.- forintra lenne szükség. Tekintettel arra, hogy a bizonytalanság következtében sem a város, sem a minisztérium nagyobb áldozatot nem hozhat, az épület további pusztulása még inkább fokozódhat, ezért a legsürgősebb tennivaló:

A juttatott ingatlan terjedelmének pontos megállapítása a mellékelt jegyzőkönyvben javasolt adatok szerint:

Az Országos Földhivattal és egyéb érdekelt szervekkel a jogbizonytalanság megszüntetése;

Egyelőre 8000 10 000.- forintra való gondoskodás a legszükségesebb munkálatok elvégzésére, majd az évi törlesztési részlet, továbbá a berendezés, személyzet és fenntartás költségeinek biztosítása az 1947-48. évi költségvetésben.

Jegyzőkönyv

Készült Hatvanban a Polgármesteri Hivatalban 1947. április 17-én

A br. Hatvani-örökösök volt kastélyának, parkjának és tartozékainak a Népjóléti Minisztérium helyszínre küldött bizottsága által végrehajtott birtokba vétele

A tárgyalást vezeti: dr. Cser János miniszteri tanácsos.

A jegyzőkönyvet vezeti: Ludvig Anna II. o. irodasegédtsizt.

Jelen vannak: a Népjóléti Minisztérium részéről dr. Raksányi Árpád tiszti főorvos, Sándor Ferenc építésmérnök, a város részéről: Tóth János polgármester és Nagy Sándor főjegyző, dr. Szentkláray Béla és Harmath László városi mérnök.

A szóban forgó ingatlan a Földművelésügyi Minisztérium tárcaközi bizottsága a népjóléti miniszternek juttatta., egészségügyi, illetve szociálpolitikai célok megvalósítására. Tekintettel arra, hogy a birtokbavétel a tárcaközi bizottság döntése után a Népjóléti Minisztérium részéről a mai napig nem történt meg, a Heves vármegyei Földhivatal vezetője úgy rendelkezett, hogy az ingatlan a város vegye gondozásba és kezelésbe. A város polgármestere Góczán József szociális kerületvezetőtől oly értelmű meghatalmazást kért, amely az ingatlan birtokbavételére és használatára őt feljogosítja. A Népjóléti Minisztérium I/1. osztálya arról értesítette a hadigondozási főosztályt, hogy ezt a felhatalmazást Hatvan m. város polgármestere részére Góczán József kiadta.

Az ingatlan helyszíni bejárása során, valamint a közben és az utána folytatott megbeszélések nyomán kiviláglott, hogy a város az ingatlanok csak egyik részét, a volt virágkertészetet vette birtokba és azt üzemszerű kezelésben igyekszik hasznosítani. Arról is értesültünk a kastélyban, hogy a hatvani orosz katonai városparancsnokság engedélyt adott arra, hogy dr. Nagy Endre vadászati felügyelő [...] a kastély egy részében annak rendbe hozása után családjával együtt beköltözhessek. Ezt az értesülést a helyszíni bejárás során személyesen is megjelent dr. Nagy Endre tette. Arra nézve nincsen határozott adatunk, hogy ez az igénybevétel a kastély mely részére és hány helyiségére vonatkozhatik, ez azonban nem is kívánható. Mindenesetre a bejárás folyamán arról győződöttünk meg, hogy dr. Nagy Endre ezt az engedélyt meglehetősen szabadon értelmezi. A kastély földszintjének nyugati szárnyát már teljesen elfoglalta, a homlokzati részen és már az oldalszárnyon is tovább terjeszkedik, amennyiben ott palackozott borkimérést szándékozik a birtokában lévő engedély alapján nyitni. A bizottság arról is meggyőződött, hogy a kastélynak a tetőzete és első emeleti része pontosan azon a helyen szenvedett belövéstől, ill. bombatalálattól a legnagyobb kárt, amelyet dr. Nagy Endre a szintén a kastély tartozéka, illetve részeként szereplő gondnoki lakás anyagának lebontásával és felhasználásával jórészt rendbe hozott. Erre azért van szükség, mert a kastély tetőzete faszindelyes, és ily módon kellett vigyázni arra, hogy az épület építészeti karakterét meg ne sértsé. A gondnoki lakás lebontott faszindelyét cserép zsinddal egy mag a költségére pótolta. Azt is megállapította a bizottság, hogy az épületnek nem lényegbevágó átalakításokat végeztet abból a célból, hogy lakása biztonságát ezzel emelje.

A bizottság jegyzőkönyvileg le kívánja szögezni hogy dr. Nagy Endre a br. Hatvani-örökösökkel közeli rokonságban áll, amelyre hivatkozva a bizottság előtt annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a kastélyból egy részt használatra meghagynak neki. Ennek a reményében is látott hozzá az épület megjavításának megkezdéséhez. Erre jogalapnak azt tekintti, hogy 200 k. holdat meghagytak az örökösök tulajdonában.

Dr. Cser János miniszteri tanácsos a Népjóléti Minisztérium hozzájárulásával feltételesen közölte vele, hogy a lakásban továbbra is megmaradhat, és megkérte, hogy az épület ideiglenes gondnokságát vállalja el. Reméli azt, hogy lehetőség nyílik oly értelmű megoldásra, legalábbis ideiglenesen, hogy a gondnoki teendők ellátása fejében megkaphatja a természetbeni bennlakást. Ettől függetlenül kell tekintenie az épületen végeztetett javítási munkálatokat, amelyek elbírálása külön szempontok szerint történik.

Az épületben, a kastély földszinti részének délkeleti részében jelenleg is orosz katonák laknak, mintegy 20-25. A kastélyban annak idején nagy számmal tartózkodtak orosz katonák, aki azonban később eltávoztak, 1946 őszén. A kastélyt ezt a részét ideiglenesen a helybeli Petőfi cserkész csapat rendbe hozta és be is költöztött. Az orosz katonai városparancsnokság azonban újból az imént említett oroszok számára kiutalta és így a cserkészek ezt a részt kiürítették.

[...]

A virágkertészetet, - mint már fentebb említettük - a város hasznosítja konyhakertészet céljaira. Három alkalmazottja dolgozik. A megbeszélés folyamán kiderült, hogy a kastély és tartozékai leltározását még annak idején a községi földosztó bizottság, illetve a helyi földműves szövetkezet végezte el. Mikor a város a kertészetet birtokba vette, nem állott módjában a leltár szerinti átvétel azért, mert az időközben eltelt több mint 2 esztendő alatt a leltárban lényeges csökkenés állott elő. De azért sem, mer a gazdasági igény már nagyon előre haladt és fontos érdekek fűződtek ahhoz, hogy a kertészeti munkálatok mielőbb meginduljanak. Erre vonatkozóan Hatvan m. város [...] döntött. [...]

Dr. Cser János kéri a polgármester urat, hogy saját érdekében is minél sürgetőbb intézkedjék a leltározás elvégzése iránt. Egyúttal hozzájárul, hogy a kertészet meglévő felszerelését a város kertészeti üzeme a jó gazda gondosságával megőrizze, illetve felhasználja. A leltár elkészítése után egy példányt szintén terjeszsen fel a népjóléti miniszter címére.

Dr. Szentklárai Béla bejelenti, hogy a népjóléti miniszter úr intézkedett olyan irányban, hogy az ingatlan alaprajzát, helyszínrajzát, műszaki leírását - főleg az állag és állapot feltüntetésével - valamint, hogy egészségügyi intézmény létesítésének céljaira megfelele-e, a tisztí orvos jelentést küldjön fel.

Harmath László városi mérnök bejelenti, hogy az ingatlanról kért rajzok elkészítése folyamatban van, azt a bizottságnak be is mutatja és feltevése szerint egy hét múlva átadhatja a városi tisztí orvos úrnak a szükséges jelentés elkészítése céljából.

A Népjóléti Minisztérium megbízottjai megállapítják, hogy az elkészített váz-, valamint helyszínrajzok nagymértékben megkönnyítették munkájukat, meggyorsították az ingatlan használhatóságának megítélését.

Az ingatlanra vonatkozóan a bizottság megállapítja, hogy igen értékes építészeti műemlék, amely azonban a háborús események következtében súlyosan megrongálódott. A fogyatékoságok a következők: a tetőszerkezet javításra szorul, minthogy annak kötőgerendáit kb. 50%-ban kifűrészelték. A kastély ajtajai, ablakai általában 100%-ban elpusztultak, üvegezés 100%-ban. A még megmaradt világítási berendezés nem tekinthető újjáépítés szempontjából felhasználhatónak. A vízvezeték berendezés csőhálózata felhasználható, annak további újjáépítésére a felszerelési tárgyak szintén elpusztultak. A vízszolgáltató berendezésből a víztorony sértetlen, gépi berendezései azonban, a szivattyú és motor hiányzik. A padozatok a főépületben általában jók, kis rész megújítandó. A kastélyépület különben általános külső, belső tatarozást - vakolatjavítás, meszelés - igényel. Az épület fűtését cserépkályha szolgálta, fa- és vegyestüzelésű kályhák, amelyek legtöbbje műérték, üzembe helyezése nem gazdaságos, helyettük szénttüzelésű kétaknás kályhák volnának alkalmazandók. A kastélyépület alaprajzi elrendezése "E" alakú, amelynek főhomlokzati hosszmerete kereken 64 méter, szárnyhosszai pedig 35 méter, egytraktusos folyosós rendszerű, az egész kastélyépület alapincézett, ezenfelül földszinti és egy emeleti részt foglal magában. A főépület alapterülete kereken 1500 m², beépített térmérete kb. 12 000 m³. A kastélyépülethez csatlakozik mindkét szárnyon egy-egy gazdaság, illetőleg személyzeti lakóépület-rész. Ez általában egytraktusos földszintes épület istállóval, garázzsal, kocsiszínnel, amelynek az állapota a kastélyával azonosnak tekinthető.

A főépület számba vehető szobáinak száma 19 földszinten, 5 fürdőszobával, 4 WC.-vel, az emeleten pedig 12 szoba, 3 fürdőszoba és 2 WC.

Az ingatlan helyrajzi számai a következők:

a főépület és a két melléképület száma: 24, 25, 26

a közvetlenül hozzácsatlakozó díszkert: 27

a közvetlen díszkert mögötti nagyobb díszkert (fácános): 6349/x

a virágkertészetül szolgáló 6348, 45/2, 46, 47, 48, 51, 52, 54, 55/2, 55/4

valószínűleg ide tartozik még a 6346/1 jelzésű parcella is.

A kastély és részei helyrajzi adatai megállapításában bizonytalanság mutatkozik, mert a rendelkezésre álló helyszíni vázlat régi keletű, a kataszteri birtokívek nagy része megsemmisülvén, a bizottság ülésékor a vonatkozó kataszteri birtokív még nem állott rendelkezésre.

Az ingatlan - szorosabban véve a kertészet - részének tekintendő még két kertészlakás, feltehetően a 40-es és a 36-os jelzésű. Ezek az ingatlanok a Thurzó utcára néző házsor közé vannak beékelve, illetve a volt tulajdonosok később ezek közül szereztek meg.

Az adatok hiányában Harmath László városi mérnök csak a régi helyszínrajz figyelembe vételével az azon végzett mérések alapján közli, hogy a kisebbik díszkert kb. 4 k. h. 1200 négyzetgölg, a nagyobbik díszkert pedig a kertészet nagy részének figyelembe vétele nélkül kb. 29 kat. hold, azaz összesen 33 k. h 1200 négyzetgölg. Ebben az adatban az udvar és az épületek által elfoglalt területek nincsenek benne. Harmath László hangsúlyozta, hogy ezek csak igen tág értelemben vett becslések.

A díszkert, továbbá a kertészet súlyosan megrongálódott állapotban van, a valamikor mintaszerűen gondozott díszkert (stíluskert) úgyszólván teljesen elpusztult, a fák 80%-át kiirtották. A díszkertben lévő márványi művészi értékű szobrok teljesen elpusztultak és a törmelékeik is nagy részben eltűntek. A díszkertben lévő pálmaház beton- és vasszerkezete általában ép, a fűtőberendezése teljesen hiányos, az üvegezés teljesen hiányzik. A díszkertben van a süllyesztett és fedett vízszolgáltató akna is, mintegy 60 méteres mélyfúrású kúttal, a vízgyjűtő akna kb. 3-4 méter átmérőjű, kör alakú, kőfalazatú, 3-4 méter mélységű. Régi alkalmazottak közlése szerint rendkívül gazdag vízben. Innen a csaknem teljesen elpusztult benzín- és villanynyomó szerkezet látta el a kastély parkjában álló tornyon keresztül a kastélyt, a melléképületeket, valamint a kertészetet és a parkot a szükséges vízmennyiséggel. Ehhez hasonló, de nyílt vízgyjűtő medence és mélyfúrású kút van a kertészetben is. A kertészetben 10 melegház, 1 szaporítóház és több kisebb kamra, ezen kívül egy lakóépület is található. Az egyik kertészlakás udvarán kb. 250-300 meleggályi ablakkeret tárol üveg nélkül. Ezenkívül több ablakkeretet már megjavított a városi kertészet és ezeket használja is. A leltár szerinti átvétel a már említett okokból, a bizottság részéről pedig a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt nem volt lehetséges. A minisztérium részéről ezeknek a leltári átvételre, valamint a részben még a helyükön álló, részbe pedig kiemelt fűtők, valamint vas vízvezeték csövek átvételre csak a leltár teljes elkészítésekor válik lehetővé. A 10 meleggály is súlyosan rongált állapotban van, bár a vasszerkezet a legtöbb helyen még megtalálható.

Meg kell említenünk, hogy a bizottság a bejárás során arról értesült, hogy dr. Nagy Endre a kertészetből számos dolgot elvitetett. Dr. Cser János miniszteri tanácsos kéri a polgármestert, hogy ezeket, valamint egyéb olyan elhurcolt tárgyakat, amelyek utólag megállapíthatók, nyomoztassa ki és igyekezze azokat visszaszerezni, ebben a munkában a Népjóléti Minisztérium támogatására számíthat.

A kertben lévő egyik kertészlakásban, valamint a Thurzó utcai kertészházban szintén laknak. A nem a kertészetben, vagy a kastélyban foglalkoztatott bennlakókat a polgármester a helyi szokások lakbér megállapításával lakbér fizetésére kötelezi, és ennek számszerű eredményét a Népjóléti Minisztériummal közli. Dr. Cser János kéri a polgármestert, hogy ezt a lakbért az érdekeltektől szedje be és a házadót utána fizesse be.

Figyelembe véve azt, hogy a város által használt kertészet leltára még nem készült el, annak hasznabére, illetve nagyságára nem szolgált semmi támpont. Ennek megállapítása a leltár elkészítéséig elhalasztódik. Cser János figyelembe veendő körülménynek tartja a bérösszeg megállapításánál, ha a város a kertészetet, illetve annak egy részét rendbe hoztatja és kilátásába helyezi azt, hogy ha a népjóléti miniszter úr a rokkantotthon mellett rokkantátképző iskolát létesít, lehetővé teszi, a szakoktatás felhasználására, illetőleg a gyakorlatok elvégzésére.

Tóth János polgármester a maga részéről a messzemenő támogatást ígéri meg mind a rokkantotthon zöldsgneművel való ellátása, mind pedig az esetleges rokkant iskola támogatása tekintetében. [...]

Cser János miniszteri tanácsos az ingatlanl a megjelölt helyrajzi számok figyelembe vételével tulajdonba vevetnek jelenti ki és gondozás céljából egyidejűleg Hatvan megyei város polgármesterének adja át. Kéri, kövessen el mindent az épület, valamint a leltározással megállapítandó tartozékok és felszerelési tárgyak megőrzése tekintetében. Ajánlja, keressenek olyan, a városban lakó lehetőleg kertészethez vagy szerelési munkához értő családos hadirokkantat, akinek nincsen megfelelő lakása és aki házmasterként az épületbe behelyeztetnék. A megfelelő lakrész ideiglenes helyrehozásához a népjóléti miniszter úr részéről egy bizonyos fedezetet is kilátásba helyez.

Egyidejűleg arra is kéri a város polgármesterét, hogy a mielőbbi telekkönyvezés elintézése tekintetében intézkedjék.

Hatvany-féle kastély részbeni átengedése a Hatvani Népi Kollégiumnak

A Hadigondozási főosztály feljegyzése, Bp., 1947. július 7.

A Hatvani Népi Kollégium Pártfogó Testülete írásbeli beadványában [...] az iránt folyamodik, hogy a kastély [...] egy részér a Hatvani Népi Kollégiumnak engedjük át. [...] Az osztályon az a vélemény alakult ki - és ezt az érdekeltekkel közöltük is - hogy a kért épületrészt át lehet, sőt át kell adnunk azzal a feltétellel, hogy a Kollégium vállalja el az egész épület (ingatlan) gondnokságát és ott akadályozza meg a további rongálást és pusztításokat.

A közelmúltban lezajlott költségvetési tárgyalások meggyőztek arról, hogy a minisztérium 1947/48. évi költségvetése alapján újabb hadigondozási intézményeket létesíteni nem fogunk tudni. A hároméves terv nyújt ugyan némi reményt céljaink megvalósítására, de mivel a terv három évre elosztva kívánja a tervezett feladatok fedezetét biztosítani, ezen a vonalon sem remélhetjük, hogy ez évben a Hatvany-kastélyban hadigondozási intézményt tudjunk létesíteni.

Az ideiglenes átadás feltételei a következők:

1. A Kollégium vezetősége tartozik az egész ingatlan gondnoksági teendőit ellátni és az egész épület, valamint a Kollégium által igénybevett épületrész állagának megőrzéséről a jó gazda gondosságával felügyelni és gondoskodni.

2. Ha a Földművelésügyi Minisztérium a kastély megváltási árát megállapítja, a Kollégium által elfoglalt részek után arányosan kell vállalnia a megváltási ár megfelelő részével arányban álló laktórt.

3. Köteles az átengedett lakrészekben és mellékhelyiségekben a használathoz szükséges javításokat saját költségén elvégezni olyanképen, hogy a kastély műemlék jellege minden tekintetben megővassék.

4. Az átengedés szerződés útján, bérleti határidő kikötése nélkül, de egyéves felmondás kikötése mellett történik, amikor is a Kollégium által végeztetett olyan építkezési költségeit, amelyek az otthonná alakítás céljának is megfelelnek, a laktórt elszámolásakor figyelembe veszem.

Ha a szerződés felbontódik, a Kollégium kívánatra köteles a saját céljaira eszközölt átalakításokat saját költségén eredeti állapotába visszaállítani.

A Népjóléti Minisztériumnak juttatott Hatvany-féle kastélyról való lemondás

A népjóléti miniszter levele a földművelésügyi miniszternek Bp., 1948. március 1.

Miniszter Úr 187 549/1946. VIII./1. sz. határozatával a Népjóléti Minisztérium részére juttatta a Hatvan megyei városban lévő Hatvany-féle kastélyt a hozzátartozó mintegy 34 k. h. hold kiterjedésű parkkal együtt.

A kastélyt kiküldöttem Hatvan megyei város polgármesterének közreműködésével 1947. hó április 17-én birtokba vették. A kastélyban hadiárvaházat kívántam létesíteni. Tekintettel arra, hogy a hadiárvaház létesítésére vonatkozó elgondolásomnak időközben elvi és tárgyi akadálya keletkezett, értesítem, hogy a juttatott kastélyról azonnal hatállyal lemondok, és felkérem Miniszter Urat, hogy annak további felhasználásáról, illetve juttatásáról gondoskodni szíveskedjék.

Kérem Miniszter Úr sürgős intézkedését arra nézve, hogy az ingatlant kinek, mikor adjam át, mert a fent említett okokból az állagmegóvást tovább vállalni nincsen módomban.

Tájékoztatom közlöm, hogy a kastély egyes részeit ideiglenesen átengedtem használatra a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége kötelékébe tartozó hatvani Népi Kollégium elhelyezésére.

Hatvani kastély állagának megóvása

Hatvan megyei város polgármestere levele a Népjóléti Minisztériumnak Hatvan, 1948. június 17.

A volt báró Hatvany-örökösök kastélya állagának megóvására kiutalt 3000.- Ft összegből a rendelkezésnek megfelelően az egyelőre nem lakott épületrészben az ablakok falazását - szárazon rakott téglával - elvégeztük a szemöldökfák magasságáig. Mivel a rendelkezésünkre bocsátott összegből a felső ablakszárnyak pótlásának költségei is megvalósultak, szóbeli hozzájárulás után a teljes lezárást ezzel végeztük el, hogy így az ellenőrzés és megtekintése is lehetővé váljon. A kiutalt összeg felhasználásáról készített elszámolást, a pénzkormányok mellékelésével tisztelettel benyújtom.

MOL XIX-C-i-1. t.-135 603/1948. (Magyar Országos Levéltár - Népjóléti Minisztérium - Hadigondozási főosztály - 1.t.-135.603/1948.)

Címkék:

[Ideiglenes Nemzeti Kormány](#) ^[2]

[Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium](#) ^[3]

[Nemzeti Színház](#) ^[4]

[Hatvany-Deutsch család](#) ^[5]

[Népjóléti Minisztérium](#) ^[6]

Kiadás: 2. évfolyam (2002) 5. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/kuriozumok/a_deutsch_csalad_hatvani_kastelyanak_sorsa_a_vilagaboru_utan.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/kuriozumok/a_deutsch_csalad_hatvani_kastelyanak_sorsa_a_vilagaboru_utan.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/ideiglenes-nemzeti-kormany>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/vallas-es-kozoktatasugyi-miniszterium>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nemzeti-szinhaz>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/hatvany-deutsch-csalad>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nejjoleti-miniszterium>